

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu məkələ təcrübə edilmişdir

Məqalə Bilgisi / Article information

Məqalə Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 19.01.2026
Kabul Tarihi / Accepted date	: 20.05.2026
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2026

Atıf / Citation

Mustafayeva, M. (2026). Bəxtiyar Vahabzadənin “Dörd Yüz On Altı” poemasında Azərbaycan və dünya klassikası bəşəri və ədəbi irs kimi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 10. Cilt, 1. Sayı, 151 - 160.

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN “DÖRD YÜZ ON ALTI” POEMASINDA
AZƏRBAYCAN VƏ DÜNYA KLASSİKASI BƏŞƏRİ VƏ ƏDƏBİ İRS KİMİ**

Traces of the Azerbaijan and World classics as human and literary heritage in Bakhtiyar Vahabzade's poem “Dörd Yüz On Altı”

MƏTANƏT MUSTAFAYEVA¹

Xülasə

Bəxtiyar Vahabzadə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün deyil, bütövlükdə Türk dünyası üçün böyük bir dəyərdir. Onun yaradıcılıq irsi müxtəlif janrlarda yazılmış əsərləri, ədalət, istiqlal, azadlıq, tarixi yaddaşın bərpası, soykökə qayıdış motivlərini, müasiri olduğu dövrə klassik ədəbi ənənələrin və ədiblərin interpretasiyası və s. kimi mühüm məsələləri əhatə edir. Çoxşəxəli yaradıcılıq illəri həm də Sovet İttifaqının hakimiyyəti illərinə təsadüf edən ədib, söz azadlığının olmadığı, ədəbiyyatın məhdudlaşdırılıb qəliblərə sıxışdırıldığı dövrlərdə də ən incə nüanslara diqqət yetirmiş, yeri gəldikcə müxtəlif üsullardan istifadə etməklə diktaturaya, hegomonluğa üsyan etmişdir.

B.Vahabzadənin “Dörd yüz on altı” poeması Sovet hakimiyyəti illərində İkinci Dünya Savaşı mövzusunda qələmə alınmışdır. Poema Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında az araşdırılmış, diqqətdən kənar qalmışdır. Əslində, poema bədii təhkiyəsi, dərin poetizmi, obrazları və süjeti ilə kamil bir əsərdir. Digər tərəfdən hadisələrin gedişatında müəllif müxtəlif Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının tanınmış simalarını da bu və digər formada mətnə daxil edir; hadisələrin mahiyyətini açmaq, zamanını köçürmək, müqayisə və paralellər aparmaq, fikrin qüvvətlənməsi və s. məqamlarda klassikləşmiş ədiblərin aforizmləri, əməlləri, əqidələri nəzmə çəkilir.

¹ Doktorant, baş müəllim, Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının doktorantı, Azərbaycan Texnologiya Universitetinin İctimai elmlər və multikulturalizm kafedrasının baş müəllimi. Gəncə/Azərbaycan. E-poçt: mustafayeva20091214@mail.ru m.mustafayeva@atu.edu.az

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1754-590X>

Məqalədə B.Vahabzadənin “Dörd yüz on altı” poeması milli və dünyəvi ədəbi irsi özündə yaşatması, şairin fəlsəfi idrakında onları olan münasibətinin ifadəsi və s. kimi məsələlər təhlil edilir.

Açar sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, ədəbi irs, dünya klassikası, “Dörd yüz on altı” poeması.

Abstract

Bakhtiyar Vahabzade is a monumental figure not only in Azerbaijani literature but throughout the entire Turkic world. His creative legacy spans various genres, addressing profound themes such as justice, independence, freedom, the restoration of historical memory, and the return to ancestral roots. Furthermore, he masterfully reinterprets classical literary traditions and figures within the context of his contemporary era. Operating primarily during the Soviet period—a time characterized by severe censorship and the confinement of literature within rigid ideological frameworks—Vahabzade paid meticulous attention to the subtlest nuances. When necessary, he employed sophisticated artistic strategies to implicitly rebel against dictatorship and hegemony.

Penned during the Soviet era, Vahabzade’s poem *Dörd Yüz On Altı* delves into the theme of the Second World War. Despite its significance, the poem remains largely underexplored and overlooked in Azerbaijani literary scholarship. In reality, it is a highly accomplished piece distinguished by its compelling artistic narrative, profound poetic depth, vivid imagery, and structural integrity. Moreover, throughout the narrative, the author seamlessly incorporates prominent figures from both Azerbaijani and world literature. The aphorisms, actions, and philosophies of these canonical writers are intricately woven into the text to elucidate the essence of the events, bridge temporal contexts, draw thematic parallels, and reinforce the author’s underlying ideological assertions.

This article analyzes Vahabzade’s poem *Dörd Yüz On Altı* by examining its embodiment of both national and universal literary heritage. Furthermore, the study explores the poet’s philosophical conceptualization of this heritage and his critical perspective on it.

Keywords: Bakhtiyar Vahabzadeh, literary heritage, world classics, poem *Dörd Yüz On Altı*.

1. Giriş

Bəxtiyar Vahabzadə ömrünü yalnız bir ədəbiyyat nəfəri olaraq yaşamayan, ümummilli təfəkkürün formalaşması, təkmilləşməsi, real həyata inteqrasiyası üçün bütün həyatını sərf edən dahi şəxsiyyətlərdəndir. Əsərlərində keçmiş ənənəni yaşatmaqla yanaşı, keçmişdən qaynaqlanma prosesində klassik ədəbi simaları, tarixi şəxsiyyətləri, mifoloji və folklor düşüncəsini, türkçülük ideallarını müasir dövrə interpretasiya etdirməklə ədəbi irsə vəfasını nümayiş etdirmişdir. Onun yaradıcılığı özlüyündə bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin demək olar ki, bütün mərhələlərini ifadə edir, müxtəlif dövrlərdə baş vermiş ədəbi, ictimai, siyasi, tarixi hadisələri bu və ya digər poetik formada tərənnüm edir. Vahabzadənin bədii yaradıcılığında bəzən tarixi bir hadisə bir poemanın mövzusunə çevrilir (“Gülüstən” poemasında Azərbaycanın tarixi torpaqlarının iki yerə bölünməsinə səbəb olmuş mənfur Gülüstən müqaviləsinin bağlanmasını nəzmə çəkir), yaxud tarixi-ədəbi sima bir əsərin baş qəhrəmanı kimi ədəbi müstəviyə gətirilir (“Şəbi-hicran” poemasında dahi Azərbaycan şairi, klassik poeziyanın günəşi Füzuli, “Fəryad” pyesində Azərbaycan ədəbiyyatının irfani və fəlsəfi poeziyasının əvəzsiz nümayəndəsi Nəsimi, “Nakam” pyesində Azərbaycan romantik ədəbi-

fəlsəfi ədəbiyyatının öncüllərindən olan, türkçülük ideologiyası sahibi, nakam şair Məhəmməd Hadi), bəzi əsərlərində isə bütöv bir tarixi dövr, ideologiya dərinədən öyrənilərək bədiiləşdirilir ("Göytürklər", yaxud "Özümüzü kəsən qılınc" pyesi). Bəzən də şair bir əsərində tarixdə, söz sənətində, idrakda, fəlsəfədə yer almış bir sıra ədəbi və tarixi simaları birləşdirir, bədiyyətlə onların palitrasını yaradır. Bu mənada onun "Dörd yüz on altı" poeması diqqətəlayiqdir.

2. "Dörd yüz on altı" poemasının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında təhlili və əsərin mövzusu.

B.Vahabzadə yaradıcılığı çoxşaxəli olması ilə yanaşı, demək olar, bütün müraciət edilən mövzularda soykök, tarixi qəhrəmanlar, klassik ədəbi irs kimi dəyərlər tərənnüm edilir. Müəllifin 1969-cu ildə qələmə aldığı "Dörd yüz on altı" poeması şairin İkinci Cahan müharibəsində Faşizmə qarşı mübarizədə həlak olmuş qardaşının xatirəsinə həsr edilmişdir. Real tarixi fakt olan 416-cı diviziya 1942-ci ildə Azərbaycan Milli diviziyası kimi formalaşdırılmış, şəxsi heyətinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Müəllif böyük və şərəfli müharibə yolu keçmiş "Taqañroq" diviziyası da adlanan bu milli diviziyayı tərənnüm edərkən klassik poeziya nümayəndələrini, folkloru və etnoqrafiyanı da bir milli irs kimi mətnə inteqrasiya edir. Qeyd etmək gərəklidir ki, "Dörd yüz on altı" poeması müasir dövrdə ədəbiyyatşünasların diqqətindən bir qədər kənar qalmışdır, demək olar ki, yeni tədqiqatlarda bu əsərin təhlilinə yer verilməmişdir. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da demək olar ki, əsər ancaq onun həmin dövrün təbirincə desək, "Vətən müharibəsi" mövzusunda kənar kontekstdə araşdırılmamışdır. (Kamil Quliyev, 1983: 197) Kamil Quliyev özünün "Lirika, müasirlik və qəhrəman" monoqrafiyasında poemanın təhlilinə bir neçə abzas ayırmış, əsəri demək olar ki, müharibə dəhşətlərinin nəzmə çəkilməsi kimi səciyyələndirmişdir. Şairin sülh arzusunu ifadə edən bir əsər kimi poemanı qiymətləndirən müəllif bundan artıq şərhə lüzum görməmişdir. Təəssüf ki, eyni yanaşmanı biz Asifə Əliyevanın 2010-cu ildə nəşr etdirdiyi "Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı" (Asifə Əliyeva, 2010) monoqrafiyasında da görə bilirik. Lakin "Dörd yüz on altı" poeması təkcə müharibənin ağırlı və dəhşətli səhnələrini təsvir etməkdən ibarət deyil, Vahabzadənin də məqsədi yalnız antifaşist, antimüharibə və pasifist ideologiyalı bir əsər yazmaq olmamışdır. Poemanın missiyası bütövlükdə real zaman kəsimində azərbaycanlıların öz kökü üstə necə qol-qanad açmalarını göstərmək, müharibə meydanında əcdadı kimi düşmən üzərinə şığıyan igidlərimizi tərənnüm etmək, eyni zamanda Avropa-alman klassik mədəniyyətinə-fəlsəfəsi, ədəbiyyatı, musiqisinə boylanmaqla müasir insanın öz irsindən kənarlaşdıqda düşdüyü vəziyyəti izhar etmək və sairədən ibarət olmuşdur. Bu prizmadan yanaşdıqda poema həddindən artıq dərin idraki, fəlsəfi və ədəbi düşüncə axınında nəinki təkcə azərbaycanlılara, eləcə də avropalılara, geniş anlamda bəşəriyyətə söykəkə, mədəni irsə və sahib çıxma səslənir.

3. İki kolonial zamanın xalqı deformasiya etmə cəhdinə rəğmən obrazda əcdadın döyüş ruhunun miras kimi inikası

"Bəxtiyar Vahabzadənin iki fərqli siyasi sistemdə yaşayıb yaratması, həyatının böyük bir dövrünün imperiya illərinə, daha az dövrünün ölkənin bağımsızlığa qovuşduğu çağlara təsadüf etməsi yaradıcılığının məzmununa təsirsiz ötürməmişdir. Lakin imperiya illərinin sərt senzura yasaqlarına baxmayaraq, o, milli mövqeyini tərk etməmiş, ideologiyanın əsirinə, rejimin quluna çevrilməmiş, sovet cəlladlarının qanlı repressiyalarından qorxmadan ölümün gözüne dik baxan bir çox sələfləri kimi yazıları ilə ən sərt dövrlərdə belə həqiqətə söyləməyin mümkünlüyü örnəyini göstərmişdir." (Vaqif Sultanlı, 2025: 4) Əsər Sovet hakimiyyətinin müstəmləkə siyasətinin hələ də davam etdiyi dövrdə qələmə alınmışdır. Sovet İttifaqının azərbaycanlılara qarşı apardığı məkrli siyasətini xronotopun transformasiyası (zaman dəyişmə) ilə ifadə edən B.Vahabzadə Çar Rusiyası dövründə kolonial siyasət yürüdən müstəmləkənin

azərbaycanlılara silahdan istifadəni qadağan etməsi, hər b sənətinin Azərbaycanca kütləvi şəkildə aradan qaldırılmasının ağır nəticələrinə diqqət çəkir, bunun ağır fəsadlar törətdiyini elə ədəbiyyatın dili ilə ifadə edir:

Top-tüfəng əsrində qovdan od aldıq,
Bizim silahımız yenə daş oldu.
Yerimizdə sayıb dünəndə qaldıq,
Çənlibel çevrilib “Danabaş” oldu.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 468)

Müəllif Azərbaycan xalq eposu “Koroğlu” dastanında toponim, sosium olan birlik rəmzi Çənlibel ilə satira ustası, mollaənəsrəddin Mirzə Cəlilin “Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərindəki ümumiləşmiş məkan Danabaş kəndini bir-birinə qarşı qoymaqla dərin kolliziya yaradır. Tarixi keçmişində azadlıq, birlik və demokratiya simvolu olan Çənlibeli müstəmləkə siyasəti hüquqsuz, avam insanların kortəbii birləşdiyi bir məkana çevirmişdir. Bu isə hər iki müstəmləkəçilik dövrünün, hakimiyyətinin məkrli siyasətinin, böyük xalq öz kimliyindən uzaqlaşdırıb, deformasiya etmək istəyi siyasətinin ağırlı nəticəsidir.

Lakin irs, gen öz sözünü deyir. “Şair milli kimlik, türk xalqlarının birliyi ideyasını irəli sürərkən tarixin qədim səhifələrinə müraciət edərək, türk xalqlarını oyandırmağa çalışmış, onların qədim adət-ənənələrə bağlılığını sübut etmiş, bununla da şeirlərində ümumtürk mədəniyyətini təcəssüm etdirmişdir.” (İlahə Rüstəmov, 2023: 104) Ulu babalardan miras qalmış meydan savaşlarında qəhrəmanlıqla mübarizə aparmaq, vətən, millət, birlik və istiqlal uğrunda qanlı döyüşlərdə düşmənin və ölümün üzünə dik baxaraq yürümək xüsusiyyəti poemanın obrazlarından biri- Azərbaycanlı gənc əsgər Qasımda özünü bürüzə verir. Azərbaycan xalq eposunun qəhrəmanı olan Qazan xandan, Ərəb Xilafətinin işğalına qarşı istiqlaliyyət uğrunda şanlı mübarizə aparan Babəkdən törəyən Qasım soykökünün ənənəsini davam etdirir:

Bu məqamda bənzəyir
O, qeyrət heykəlinə.
Davamıdır bu ömür
Nəçə mənalı ömrün,-
Qazanxanın, Babəkin
Timsalıdır o, bu gün.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 514)

4. Klassik poeziya ənənələrinin poemada davam etməsi- Rücu

Klassik poetik nümunələrdə olduğu kimi bu poemada da müəllif ənənəvi rüculardan (“Rücu” ərəb sözü olub geri dönmə, ricət etmə mənasını ifadə edir.) istifadə edir. Ənənəvi poeziyada müəllif adətən, sanki əvvəlki fikirdən imtina etmək, bəzi hallarda antiteza yaratmaq məqsədilə lirik ricətlər, rücuda istifadə edir. B. Vahabzadə də həm inkar, həm də təsdiq məqamında rücu ilə fikri tamamlayır. “Azərin hekayəsi” bölümündə şair alman faşistlərinə qarşı döyüşən Azərin su içən alman əsgərini su içdiyi yerdə görsə də, onu vurmaq fikrindən daşınır. “İlan ilandır ki, bizim babalar, Ona da qıymayıb su içən yerdə.” (Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 478)- deyən şair folklor və ənənəçiliyi vurğulayır. Almanların qəddarlığına qarşı Şərq mentalitetində yazılmamış qanunları, müharibənin humanist qanunlarını argument kimi qoyur:

İgid basdığını kəsməmiş qultək,
Əsiri öldürmək?
“Mərdliyə” bir bax.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 480)

Əsl cəngavərlər, dövr-qədimdən
Silahsız düşməne əl qaldırmayıb.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 481)

Poemanın bu məqamında şair rücu edir, real tarixi qəhrəmanların kişilik və mərdliklə bir-birilə apardığı mübarizəni nəzmə çəkir; Çar Rusiyasının müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxan Qaçaq Kərəm və İsrafil ağanın öz aralarındakı düşmənçiliyi əsil Azərbaycan–Qafqazlı mental dəyərləri ilə aparılır. Qaçaq Kərəm ədavət saxladığı İsrafil ağanın çadırına yaxın düşə bilsə də, xanımı ilə çadırdakı olan düşməni yatdığı yerdə, qadınının yanında vurmur, çünki Qafqazda və türk adət-ənənələrində bu, nakişilik hesab olunur. Rücudakı verilən bu hekayə II Dünya savaşında unudulan müharibə qanunları, humanizm məsələlərinə qarşı bir üsyandır.

Poemanın başqa bir rücusunda Koroğlunun Bolubəylə olan görüşü də dastandan gətirilən bir səhnəni nəzmə çəkilməsi ilə təqdim edilir. (Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 496-497) Bolubəyin Koroğlunu aldatması, Koroğlunun humanist duyğulara qapılıaraq ona inanması (çünki türk- Qafqaz ənənələrinə görə, mərd basdığı kəsməz), onun sevgisinə qovuşmasına səbəb və kömək olur. Lakin Bolubəy namərdlik edir. Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanında bədiiləmiş bu epizodun XX əsr II Cahan müharibəsinə interpretasiya edilməsi Vahabzadənin dəyişməyən gerçəkliyə işarəsi, mərdlik dünyasının elə Koroğlunun təbirincə desək, "Mərdlik getdi" nidasıdır ki, bu mənada poemada təqdim edilən alman faşistinin qəddarlığı və namərdliyi əsrlər əvvəldən gələn bir arxetipdir. Qəhrəmanın- Azərin dili ilə Vahabzadə deyir:

-Mənim əsirəm də, deyirəm, yəqin
Əsl varisiymiş Bolubəylərin..
Dedim, insan gərək duya insanı.
Çox da biz düşmənlik,
İnsanlığın hanı?
...Düşməni rəhm etmək, mən bir də bildim,
Heç demə, özünü məhv etmək imiş.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 498)

5. Azərbaycan klassikləri "Dörd yüz on altı" poemasında ədəbi irs kimi

Milli irsimizin klassik nümayəndələrinin yaradıcılığının möhtəşəmliyinə Avropanın münasibəti bütün zamanlarda təqdirəlayiq olmuşdur. Alman şair-dramaturqu, mütəfəkkir Johann Volfqanq Hötenin (Goethe) Azərbaycan klassik poeziyasının günəşi Nizami Gəncəviyə münasibəti son dərəcə yüksək və dərin hörmət üzərində qurulmuşdur. O, Nizamini Şərqi ən böyük klassiklərindən biri kimi qəbul edir və öz yaradıcılığında ondan ilham aldığını açıq şəkildə bildirir. "Nizamiyə görə, insan öz insanlıq borcunu bəşəriyyətə, insanlığa xidmət etməkdə görməlidir. Alman şairi Höte də Nizami yaradıcılığının məhz bu keyfiyyətini - "heç bir dini-etnik fərq qoymadan bütün bəşəriyyət üçün ağrıyıb-acıması, narahatlıq keçirməsi"ni (Abdulla Kamal, 2016: 3) yüksək qiymətləndirmişdir." (Təhminə Bədəlova, 2021: 24-25)

Digər tərəfdən Mirzə Şəfi Vazehin bədii yaradıcılığı Fridrix Bodənştedt alman dilinə tərcüməsində Avropa oxucusunu o qədər heyratlandırır ki, Bodənştedt şərqilərin müəllifinin özü olduğunu bildirir. Ədəbi irsi ilə qürur duyan B.Vahabzadə bu məsələlərə diqqət çəkir və Nasist Almaniyasının ali və saf irq siyasətinin məkrini ifşa edərək yazır:

Alilik eşqilə siz özünüzü
Tarixdə neçə yol oda atdınız.
Adamına baxır "Safliq" da, "qan" da.
Mən gözü dürtmədim şan-şöhrətimi
Höten Nizamimə səcdə qılanda
Bodenştedt oğrutək qarət elədi
Mirzə Şəfimi.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 477)

"Mənsub olduğu xalqın ideallarını, dərini, faciəsini, kədərini, duyğu və düşüncələrini dərinədən duyan, bütün varlığı ilə ana yurduna bağlı olan şair siyasi proseslərə, faktlara ayıq,

operativ münasibət bildirən” (Aynurə Paşayeva, 2015: 38) Vahabzadə tarixə boylananda, irsimizdən qaynaqlananda heç də kortəbii onu öymə prinsipinə əsaslanmır, əksinə, yeri gəldikcə tənqidi aspekti də ortaya qoyur. Şair “Mərdlik mayasıyla yoğrulmuş” babaların tarixi gedişatda rastlaşdığı bəlalarda hamını razı salıb, özünə ögeyləşmə, özgüləşmə motivinə üsyan edir. Klassik poeziyamızın ən gözəl nümunələrinin Şərqdə fars xanədanlıqları və fars dilinin hegemonluğu dövründə əcnəbi dildə yaranmasına Vahabzadə etiraz edir:

Bizim böyük-böyük ustadlarımız
 “Xəmsələr” bağladı özgə dilində.
 Yadın malı oldu bizim varımız,
 Babam talan oldu öz mənzilində.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 499)

Əziyyət çəkilsə də, lazım olan qiyməti ala bilməyən ədəbi və tarixi irsimizin gələcəyinə Vahabzadə ümitsiz deyildir. 1969-cu ildə yazılan bu əsərdə Sovet hakimiyyətinin müstəmləkə siyasətinə qarşı 60-cıların Azərbaycanda ədəbiyyatında apardığı islahatlar, tarixə, söykəkə qayıdış motivlərinin güclənməsi, milli kimlik qatının azad tərənnümə başlaması Bəxtiyarı istiqlal dolu gələcəyə inamını qüvvətləndirir. Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi idrakında olan parlaq günlərin yaxında olduğuna işarə edərək yazır:

Gəldi Səbuhinin dediyi günlər,
 Açıldı bağlanan köhnə düynələr.
 El öz ipəyini özü geyindi,
 Bütün var səsimlə deyirəm indi:
 Günəş də bizimdir, səhər də bizim,
 Hünər də bizimdir, nəmər də bizim..

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 500)

6. “Dörd yüz on altı” poemasında Dünya ədəbiyyatı klassikləri bəşəri irs kimi

“Dörd yüz on altı” poeması yalnız müəyyən bir regionun ədəbiyyatı çərçivəsində qalmır, böyük coğrafi və tarixi müstəvidə baş vermiş hadisələrin, bəşəriyyətin ümumilikdə faciəsinin yaşadığı dövrü əks etdirməsi baxımından qalmır, onun ideyaları və tematikası universal xarakter daşıyır. Əsər regional sərhədləri aşır və dünya ədəbiyyatının ümumi problemlərinə cavab verir. Müəllifin tematikası və bədii vasitələri yalnız yerli reallığı əks etdirməklə kifayətlənmir; bu əsər global oxucu üçün aktualdır və dünya ədəbiyyatının kontekstində dəyərləndirilə bilər. Vahabzadə ümumbəşəri dəyərlərlə milli dəyərlərin inteqrasiyası fonunda dünya tarixi və ədəbiyyatı üçün əhəmiyyətli olan məsələlərə münasibət bildirir. Diviziyanın keçdiyi döyüş yolunu təsvir edərkən Ukraynaya üz tutan milli birliyimizin əsgerlərini Füzulinin törəmələri kimi tərənnüm edir, Ukraynanın düşmüş olduğu vəziyyəti isə personifikasiya ilə ifadə edir, dahi ukraynalı şair Şevçenkonu xatırlayaraq deyir:

Yadlar geniş çöllərini
 Ayaqlayır,
 Şevçenkonun şeirləri
 Qan ağlayır.
 ...Füzulinin nəvələri
 Harayına gəlib sənin.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 501)

Alman poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Henrix Heyneni də Vahabzadə poemada xatırlayır. Alman ədəbiyyatının ən çox tərcümə edilən nümayəndələrindən olan Heynenin yaradıcılıq yolu alman dilinin tərənnümü, saflığı uğrunda mübarizə ilə doludur. Dünyanın yenidən bölüşdürülməsi məsələsi demək olar ki, bütün zamanlarda aktual problem kimi Avropa ölkələrinin prioritet məsələsi olmuşdur. Nasist Almaniyasının da başladığı işğalçı və məkrli

siyasətə diqqət çəkən Vahabzadə bir zamanlar Heynenin də bu mövzuya münasibətinə diqqət çəkərək yazır:

Bir zaman Heyne də kinayəsiylə
Bu "haqsız" bölgüyə işarə vurdu:
"Qurular – ruslara, fransızlara
Tabedir,
Dənizlər –ingilislərə.
Xəyalət aləmi, geniş səmələr
Qədimdən qismətdir təkcə bizlərə.
Bax, burda üstünlük bizimdir, bəli,
Biz göydə yerləşib salmışıq Vətən.
O biri millətlər aşağıları,
Quru yer üzünü ediblər məskən..."

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 528)

Haqsız məkan iddiaları yer üzündəki faciələrin başlanğıcıdır. Hər xalqın öz tarixi və əzəli torpağında yaşamaq hüququnun aliliyinə inanan şair "başqasının kiçikliyində öz böyüklüyünü görənlərə" etiraz edir. Mədəni milli kimlik fəlsəfi düşüncəsinə bağlı, siyasi parçalanmaya qarşı çıxan, ancaq bunun həlli yolunu ifrat millətçilik yolundan uzaq olan Hötenin "Gənc Verterin iztirablari" əsərində Verterin məhvinin səbəblərini bu müstəviyə daxil gətirən Vahabzadə yazır:

Düşündüm, daşındım, çox düşünüblər,
Nədəndir səndəki bu narahatlıq?
Sığmadı özünə, partladı Verter,
Əqlinmi, hissinmi, qanınmı artıq?

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 530)

Dünya mədəniyyəti tarixinə nəhəng simalar bəxş etmiş Almaniya onların hər birini tarixin ağır sınaqlı dövrlərindən törətmişdir. Sanki hər biri xaosdan yaranmış, özləri əlahiddə cahan olan bu dahiləri "Tufandı Bethoven, borandı Höte" kimi tədqim edən Vahabzadə onları "fırtınalı dahilər" adlandırır. Şillerin "Məkr və məhəbbət", Hötenin "Faust"unda insanın həqiqət axtarırlarının, sonsuz biliyə can atması yolundakı mənəvi ziddiyyətlərinin və səhvlərə yol verməsindəki təzad bütövlükdə bəşəri bir problemdir. Dünya klassikasının bu kimi örnəkləri Azərbaycan ədəbiyyatına da nüfuz etmiş, dahi dramaturq, ədib Cəfər Cabbarlı özünün "Oqtay Eloğlu" pyesində baş qəhrəmanı Oqtayı Şillerin "Qaçaq" əsərinin baş qəhrəmanı edir. Səhnə əsərinin içində klassik səhnə əsərinə integrasiya edən Oqtay da daxili böhran içindədir, həqiqət axtarışındadır. Uzun illər Azərbaycan teatr səhnələrində tamaşaya qoyulub və azad düşüncəli, sənətə və fərdi azadlığa can atan yeni insan tipini səhnədə təcəssüm etdirən bu əsərin qəhrəmanı Oqtay maarifçi-intellektual obrazdır. Cabbarlı bu obrazı sanki Şillerin Karl Mur obrazının davamı, Şərq versiyası kimi yaratmışdır; Karl alman romantizminin, Oqtay Eloğlu isə Azərbaycan romantik-idealist dramaturgiyasının təzahürüdür. Oqtay obrazı intertekstual qəhrəman modeli olub, səciyyəvi cəhəti sənətlə, sözlə mübarizə yolunu seçməsi və Şərq mentallığında olmasındadır.

Şillerin amansız üsyanlarından
Nəsillər dərs aldı bir məktəb kimi;
Karlın bıçağıyla biz də bir zaman,
Məsum Firəngizi öldümədikmi?

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 531)

Vahabzadə burada Cabbarlının həmin əsərinə işarə etməklə yanaşı həm də Karl və Oqtay paralelizmindəki xüsusi fərqli nüansı nəzmə çəkir; "bıçaq" hər iki obrazın problemin

həllində izlədiyi fərqli yolların simvoludur. Ona görə Vahabzadə vurğulayır ki, Firəngizi qətl edən məhz Karlın silahıdır.

7. “Dörd yüz on altı” poemasında dünyəvi problemlər və bəşəri ideallar

Dahilər yetişdirən Almanıyanın zülmə, şəərə vətən olması Bəxtiyarın şair düşüncəsində ulu dahilərin – Vilandın, Şillerin, Baxın, Hötenin- ruhuna, xislətinə xilafdır. “Dörd yüz on altı” poemasının “Tomas Mann” adlı bölməsində adlarını çəkdiyimiz bəşəri dəyəri olan şəxslərin doğulduğu şəhəri xatırladan müəllif yetişənlərlə yetişdirən torpağın arasında yaranmış ideoloji təzadə təəssüf edir. Poemada Almanıyanın Buhenvald həbs düşərgəsinin təsvirinə həsr olunmuş səhifələri də maraq doğurur. Müəllif burada iyirminci yüzildə insanlıq adına törədilən faciələrin dəhşətli, tükürpədən mənzərələrini yaratmışdır.” (Əliyeva Asifə, 2010: 58) Villandı, Şilləri, Baxı, Höteni yetişdirən Veymarda ölüm düşərgəsinin – Buhenvaldın salınması, vaxtilə Hötenin, Baxın Ettersberq civarındakı dağda gəzindiği vaxtlarda insanlıq haqqında düşündüyü, ali həqiqət axtardığı halda, nəvələrinin insanlara işgəncələr verməsi bəşəri faciədir:

Höte söylədi ki, nə din, nə qanun,
İnsan idrakının qədrini bildi.
Bəşəri düşünən doktor Faustun
Vətəni bəşərə bəla kəsildi...

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 533)

Dünya tarixində bu və ya digər şəkildə ad qazanmış tarixi adları xatırlayan müəllif tamahkarlığın, qanla yoğrulmuş xülyaların fəci nəticələrinə şahidlik etmiş dünyanı bölmək istəyənlər bütün zaman kəsimlərində məğlubiyyətə düşər olmuşlar:

Deyirəm, dünyaya nağılları yetər,
Neronlar, Teymurlar bacarmayanı
Hitlerlər, Göbbelslər bacarmaq istər.

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 530)

Tarixin təzadından yaranan situasiyalarda lazımsız dərəcədə ixtiyar qazanmış zatlar əlinə idarəçiliyi aldıqda “bəşərin xilas” uğrunda ağılalmaz kolliziyalar yaranır. Vahabzadəni hiddətləndirən məqamlardan biri də alman ədəbiyyatının ən qiymətli nümunələrindən olan “Faust”un adının alman faşist orudusunun, reyxtsaqın yaratdığını raketə verməsi idi. “Faust” qəhrəmanın adı alman dilindən tərcümədə “yumruq” mənasında olub, qədim alman əfsanəsindən götürülmüşdür, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Faust bəşərin xilas uğrunda mübarizə aparan, bu yolda şeytanla belə “razılaşma” əldə edən bir obrazdır. Belə bir ədəbi qəhrəmanın adının bəşəri məhv edən silaha verilməsi Vahabzadə düşüncəsində ədəbi irsə qarşı çıxmadır:

Bir dahinin əsərini
Sən mərmiyə dəyişdin.
O, “Faust”la insanları,
İnsanlığa çağırırdı.
“Panser Faust” raketindən
Bu torpağın sinəsi,
İndi yağır-yağırdı..

(Bəxtiyar Vahabzadə, 2008: 548)

Vahabzadə bütün yaradıcılığı boyunca klassik ədəbi irsi tərənnüm etmiş, onu yaşatmışdır, ancaq maraqlısı budur ki, o eyni həssaslığı dünya ədəbiyyatı nümunələrində göstərməkdədir. Poemanın dili rəvan, axıcıdır. Ümumiyyətlə, “Günümüz Azərbaycan ədəbiyyatında ən sevilən şair tanımını sahiblənmiş olan, oxucular tərəfindən həmişə ehtiramla, sevgilə yad edilən Bəxtiyar Vahabzadənin Türkçülük və vətənsəvrlik ideyalarıyla zəngin şeirləri, poemaları, mənzum dramları onu Türk könül dünyasının populyar şairlərindən biri

müstəvisinə yüksəltmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatını yeni mövzularla, yeni ədəbi tərzlə kamilləşdirdiyi kimi, şeirlərindəki özünə məxsus dil və üslub xüsusiyyətləri də ədəbi dildə novatorluq keyfiyyəti kəsb edir." (Məmmədli, Ş., Quliyev, T. və Əliyev, Y., 2025: 146-156) B.Vahabzadənin qələmə aldığı poemanın bədii quruluşu, obrazlar aləmi klassik poetik ənənələr əsasında yaradılsa da, müəllif öz müasir yanaşması ilə də fikirlərini sintez etmişdir. "Dörd yüz on altı" Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında vətəndaşlıq mövqeyinin ifadəsidir. Burada milli təəssübkeşliyin və tarixi məsuliyyət hissinin təzahürü danışılmazdır. Digər tərəfdən poema ideya-məzmun dərinliyinə, estetik bütövlüyünə görə Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yerə sahibdir. Yeni yanaşmalı tarixi-millî mövzulu bədii mətnlərin, eyni zamanda beynəlxalq və bəşəri əhəmiyyətli "müharibə və insan" konsepsiyasının obrazlı həllinin ədəbiyyata gətirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyəti vardır.

Nəticə

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin "Dörd yüz on altı" poeması ədəbiyyatşünasların diqqətini bir o qədər cəlb etməmiş kimi görünə də, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi yaddaşın bədii rekonstruksiyası və milli şüurun poetik ifadəsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyan əsərlərdəndir. Poemanın əsas mövzusunı konkret bir tarixi hadisə təşkil edir. Lakin bir tarixi hadisənin bədii şərhı fonunda müəllif sanki Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatı klassiklərinin paradını yaradır; ədəbi irsdən qaynaqlanan şair regional və dünyəvi ədəbiyyat nümayəndələrini bir müstəviyə gətirir və onların vahid ideallara xidmət etməsini tərənnüm edir.

Həmçinin "Dörd yüz on altı" poeması Azərbaycan xalqının və eləcə də dünya xalqlarının ümumi-ictimai yaddaşında fəci iz buraxmış dövrün bir tərəfdən ümummillî, digər tərəfdən bəşəri mənəvi yarasını bədii-estetik, obrazlı-poetik şəkildə təqdim edir. Müəllif tarixi faktı poetik simvola transformasiya edir. Həm də onu ideoloji və fəlsəfi aspektdən ümumiləşdirir. Poemada sənədlilik, fatka əsaslanma ilə emosional təsir gücünün vəhdəti yaradılmış, lirika və ictimai yanaşma qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlamışdır. Vahabzadə "Dörd yüz on altı" poemasında tarixi hadisəyə yalnız keçmişin faktı kimi deyil, bu günə və gələcəyə ünvanlanan mənəvi çağırış kimi yanaşır. Bu baxımdan poema milli kimliyin qorunması, tarixi yaddaşın itirilməməsi və ideoloji ayıqlığın vacibliyi ideyalarını ön plana çıxarır və bu mənada aktuallığını bütün zamanlarda qoruyub saxlayır.

Qaynaqlar

Bədəlova, T. (2021). *Ədəbiyyat qəzeti*, 26 iyun, s. 24–25.

Əliyeva, A. T. q. (2010). *Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı*. Bakı: "Turan evi", 152 s.

Əliyeva, A. T. q. (2010). *Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı*. Bakı: Turan evi, 152 s., s. 58.

Kamal, A. (2016). Həpimiz bir günəşin zərrəsiyik. // *Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları*. I kitab. Bakı: Mütərcim, s. 3.

Quliyev, K. (1983). *Lirika, müasirlik və qəhrəman*. Bakı: "Yazıçı" nəşriyyatı, 197 səh.

Məmmədli, Ş., Quliyev, T. və Əliyev, Y. (2025). Bahtiyar Vahabzadə şiirlerinde dilsel yenilikçiliğin öne çıkan özellikleri. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 4(2), 146–156. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut76>

Paşayeva, A. N. q. (2015). Bəxtiyar Vahabzadə publisistikasında milli özünüdərk ("Azərbaycan" jurnalının materialları əsasında). *Risalə. Araşdırmalar toplusu*, № 11, s. 38-41

https://www.academia.edu/37308641/B%C9%99xtiyar_Vahabzad%C9%99_publisistikas%C4%B1nda_milli%C3%B6z%C3%BCn%C3%BCd%C9%99rkpdf_pdf?sm=b&rhid=37270015233

Rüstəmov, İ. V. q. (2023). *Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında türk ədəbi düşüncəsi*. Gənc Tədqiqatçı Jurnalı, № 2, s. 104.
<https://dergipark.anas.az/index.php/jyr/article/view/3035/2947>

Sultanlı, V. (elmi red., ön sözün müəllifi). (2025). *Bəxtiyar Vahabzadə zirvəsi (Elmi araşdırmalar toplusu)*. Bakı: Adiloğlu, 332 s.
https://www.academia.edu/145288780/B%C9%99xtiyar_Vahabzad%C9%99_zirv%C9%99si_Elmi_ara%C5%9Fd%C4%B1rmalar_toplusu_

Vahabzadə, B. (2008). *Əsərləri*. On iki cildə, III cild (1960–1969). Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 582 s.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazarı Mətanət Mustafayeva, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı Mətanət Mustafayeva araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı Mətanət Mustafayeva kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.